

ПЕРИПЕТІЇ БОРОТЬБИ ПОДОЛЯН З ПОЛЬСЬКО-ШЛЯХЕТСЬКИМ ВІЙСЬКОМ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1649 р. В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

В статті, на основі сучасної української історіографії, висвітлена боротьба населення Поділля у першій половині 1649 р. проти польського війська.

Ключові слова: козаки, міщани, селяни, панування, Поділля, польсько-шляхетське військо.

Із здобуттям Україною незалежності відкрилися широкі перспективи для об'єктивного висвітлення суперечливих сторінок в історії української держави і українського народу. В даному контексті заслуговують на увагу малодослідженні події на Поділлі, пов'язані з боротьбою населення проти поновлення польського панування у першій половині 1649 р.

Відтак, метою статті є, на основі сучасної української історіографії, висвітлення перепетій боротьби населення Поділля проти польсько-шляхетських військ.

Уклавши 11 листопада 1648 р. перемир'я з Польщею, Б. Хмельницький уступив територію західного регіону України Польщі. Разом з тим гетьман усвідомлював власну відповідальність за долю мешканців західноукраїнських земель й залишив за собою право в разі необхідності виступити на його захист. Про це свідчить його універсал від 2 грудня до шляхти, в якому сповіщає про припинення воєнних дій і застерігає не проявляти «ніякої злоби ні до своїх підданих, ні до Руської релігії... І не дай Господи, щоб до нас дійшла звістка про те, що хтось впертий і злобливий знову почав проливати християнську кров і вбивати бідних людей, чим порушив би спокій і мир, встановлений його королівською милістю, і напевно привів би до ще більшого знищення Речі Посполитою...» [4, с.86-87]. Універсали були послані спеціально до Львова та Кам'янця-Подільського.

2 грудня король Ян Казимир, повідомивши населення Речі Посполитої про закінчення «козацької війни», наказав селянам і міщанам Руського воєводства негайно припинити бунти, повернутися до домівок і виконувати «звичайне підданство», попереджаючи, що непокірних суворо покарає підчасий коронний Миколай Остророг, який направляєтсь на поновлення польської влади [18, с.173]. 19 грудня, виконуючий обов'язки польного гетьмана, Анджей Фірлей дав розпорядження підрозділам коронного війська виступити «для знесення та викорінення куп свавільних, які ще є в різних місцях» [6, с.142]. Водночас до маєтків почали повертатися пани в супроводі збройних загонів: за допомогою хоругв жовнірів польські та українські феодали «вогнем і мечем» почали відновлювати своє панування. У північно-східних районах Поділля лютували підрозділи під проводом С. Лянцкоронського та

кам'янецького старости П. Потоцького. С. Лянцкоронський штурмом захопив Дунаївці і наказав вирізати його мешканців, а саме місто спалити [19, с.24].

Є підстави висловити міркування, що з середини грудня до Б.Хмельницького почали надходити скарги на жорстокі репресії з боку польських та українських феодалів. 16 січня 1649 р. сандомирський каштелян Станіслав Вітовський на сеймі звернув увагу сенаторів на загрозу зриву переговорів з українським гетьманом вчинками шляхтичів, які в своїх маєтках «суворо карають своїх підданих, стинають, наказують насаджувати на палі». Через два дні було зачитано листа брацлавського воєводи А. Кисія, який очолював польську комісію, відправлену на переговори з Б. Хмельницьким, в якому попереджувалося про можливість нового вибуху повстання, оскільки «хлопи» скаржаться гетьману, що «їх стинають, вішають, на палі вбивають» [18, с.63].

Особливо напруженою виявилася ситуація у другій половині грудня 1648 – першій декаді січня 1649 рр. в околицях Кам'янця-Подільського, куди, ймовірно всесього, прибули загони повстанців з Покуття на чолі з полковником С. Височаном. Вони об'єдналися з місцевими опришками й заблокували місто. 16 січня С. Лянцкоронський отримав з міста тривожного листа про появу під його стінами 60 тис. повстанців (цифра на думку В.С. Степанкова значно завищена) [18, с.63]. За свідченням подільського судді А. М'яковського, останні, звернувшись до Б. Хмельницького з листом, прохаючи прийняти їх до складу козацьких полків, застерігаючи в разі відмови обрати собі іншого керівника, такого ж доброго як він, а може ще й ліпшого [17, с.55]. Вірогідно, український гетьман пішов назустріч проханню повстанців і їх загони в третій декаді січня вирушили на Брацлавщину. Враховуючи небезпеку, А. М'яковський 8 січня в посольській ізбі сейму порушив питання про надання королем негайної допомоги Кам'янцю, бо там обмалє жовнірів і військового спорядження. Він зауважив, що основна небезпека місту загрожує «з боку збунтованих хлопів», тому пропонував направити для зміцнення залоги 1000 драгун [17, с.55].

В цей час кам'янецький староста Петро Потоцький, дочекавшись підкріплення, вирішив розпочати наступ проти Подільського козацького полку, який сформувався влітку-восени 1648 р. на терені Летичівського й східних районів Кам'янецького повітів із центром у Барі, який очолював Іван Федоренко (Федорович). У кінці січня чотири польські хоругви під проводом Яна Стрижевського раптово напали на Бар, де перебувала залога наказного полковника Радишовського, й захопили місто. Реорганізувавши сили, подільські козаки зробили спробу вибити звідти ворога, але зазнали невдачі й відступили [10, с.573].

Ці події набрали широкого розголосу по всій Правобережній Україні, бо козаки, поюзачені селяни і міщани побачили в них порушення укладеного перемир'я під Замостям. За визнанням І. Федоренка, польський напад «занепокоїв всю Україну, чи краще

(сказати) спонукав до війни». Тому, щоб уникнути можливого зриву переговорів, А. Кисіль 7 лютого звернувся із спеціальним універсалом до шляхти і жовнірів коронного війська із застереженням не наближатися «до київського краю». Зі свого боку, гетьман також послав універсали до порубіжних полковників, наказуючи не просуватися «до розташованих корогв і жодних роз'їздів не чинити проти їхнього здоров'я» [4, с.86-87]. Однак, отримавши нові відомості про барські події, він прореагував значно різкіше і дієвіше. Під час розмови 14 лютого з посольством А. Кисіля, яке почало домагатися повернення з полону Анджея Потоцького (захопленого влітку 1648 р. у Барі), гетьман різко відповів: «Потоцький нехай тут почекає брата свого старосту кам'янецького, котрий заволодів моїм містом і проливає кров християнську в моїй Подолії. Я приказав послати туди полки і привести его живим» [1, с.119].

Справді, до Бару негайно вирушив із сотнями І. Федоренко, який вмідими діями спонукав Я. Стрижевського залишити Бар і неподалік с. Іванівці його розгромив. Місто перейшло до рук українців [19, с.27].

Відповідно до укладеного 15 лютого Переяславського перемир'я, лінія розмежування між козацькою Україною та Річчю Посполитою мусила проходити по ріках Горинь і Прип'ять, а в Поділі – по Кам'янець-Подільський і через неї не повинні були просуватися ні польсько-литовські, ні українські війська [4, с.104-105]. У зв'язку з чим подільські підрозділи мали бути відведені до Кам'янця-Подільського. Виходячи з цього, І. Федоренко звернувся з листом до С. Лянцкоронського, застерігаючи не порушувати умов досягнутої домовленості й не просувати корогви далі Кам'янця, інакше відновляться воєнні дії і на допомогу українцям з'явиться кримська орда [10, с.573].

Переяславська угода не призвела до пом'якшення ситуації у Летичівському повіті. Справа в тому, що польське командування вирішило розгромити Подільський полк й захопити всю територію Подільського воеводства. Ян Казимир наказав М. Остророгу оволодіти Баром. 20 січня надсилаються розпорядження полковнику М. Зацвіліховському направити корогви у Поділля. 29 січня король звернувся з універсалом до населення Подільського і Брацлавського воеводств, наказуючи припинити бунти [6, с.171-172, 182; 13, с.75]. 18 лютого він же призначив польного гетьмана А. Фірлея головнокомандуючим військами, що діяли в Поділі та Волині. У кінці лютого сюди ж повертається С. Лянцкоронський, який став одним із воєначальників польського війська. Прибувають також корогви львівського старости Адама Героніма Сенявського. Загальна чисельність жовнірів зросла до 7-8 тис. осіб. Їх очолили С. Лянцкоронський та М. Остророг. Отримавши листи від А. Кисіля та І. Федоренка, підчаший коронний завагався. У листі від 1 березня до канцлера Єжі Оссолінського він відверто висловився: «... не знаємо чого притримуватися», бо «козаки упоминаються, аби, згідно цього рішення (Переяславської угоди), наші війська залишилися лише по Кам'янець, які б не мали де там подітися і не

змогли б відібрати Бару, відповідно до королівського наказу» [18, с.64]. Особисто він схилився до думки зайняти Бар, залишити там залогу, а зголодніле військо розташувати в 35-45 км. від міста з таким рахунком, щоб в разі потреби воно могло б вчасно зібратися в його околицях [18, с.64].

І. Федоренко, ймовірно від розвідників, одержав точну інформацію про наміри польського командування вдарити по Бару. Враховуючи співвідношення сил, він вирішив зосередити основні сили полку в Шаргороді, куди вчасно встиг відійти. Бар був негайно зайнятий поляками [17, с.60]. 1 березня підचाший коронний хотів спочатку завдати удару по Берлінцям, де перебувала залога з козаків і опришків, але, дізнавшись про їхній відступ до Шаргорода, попрямував туди. По дорозі направив 3 корогви на чолі з «молодшим Стрижевським» до Берлінців, а брацлавського хорунжого Яна Дзику із корогвами Яна Сокола та Марека Гдешинського до Станіславчика. Основні сили зупинилися на ночівлю у Кацмазові, а підрозділи С. Лянцкоронського в 11-12 км від містечка. Вночі повернувся Стрижевський з повідомленням про заляшення Берлінців козаками й опришками. Інакше склалися обставини для Я. Дзики. Хтось із мешканців Станіславчика запевнив його, що коли жовніри підійдуть, то їм відчинять брами й допоможуть знешкодити «тамтешніх бунтівників». Проте, коли поляки спробували увійти до міста, то потрапили під сильний вогонь, зазнали відчутних втрат й змушені були відступити. Однак, подалися не до табору під Кацмазовим, а через втому коней зупинилися на перепочинок у 7-8 км. від Кацмазова неподалік від табору кам'янецького каштеляна [19, с.27].

В ніч з 1 на 2 березня загін козаків і опришків раптово з'явився у с. Лючі (неподалік Кацмазова), знищив варту і вирізав 2 хоругви жовнірів. Опівдні 2 березня козаки й опришки атакували корогви Я. Дзики і розгромили їх. Переслідуючи жовнірів, вони напали на табір М. Остророга, якому з великими труднощами вдалося за допомогою полків С. Лянцкоронського змусити козаків відступити. У цей час українці розпочали наступ з боку Берлінців і Шаргороду, але в запеклому зазнали невдачі і відступили до Шаргороду, Берлінців і Лучинців [19, с.27].

Прибувши під стіни Шаргороду, польське командування скликало нараду, на якій було вирішено штурмувати місто 3 березня. Однак, через надзвичайну холоднечу, від цього задуму довелося відмовитися. М. Остророг і С. Лянцкоронський звернулися до І. Федоренка та козаків з листом схилиючи їх «вклонитися» королю й відчинити брами. Але козацька старшина «не дала на це відповіді й слова». Вранці 4 березня польське командування тривалий час вагалось: розпочинати чи ні приступ Шаргорода. Врешті-решт, зважаючи на сильний мороз, незначну кількість гармат, нестачу продовольства й добрі укріплення міста, прийняли рішення відступити. Тому разом з табором попрямували до Берлінців. По дорозі дізналися про перебування української залоги в Лучинцях (її очолював О. Гоголь) й з усім військом подалися до містечка.

Відправлені наперед 2 хоругви потрапили під вогонь і відмовилися від задуму сходу зайняти Лучинці. Незабаром під його стіни підійшло все військо. Штурм розпочався з усіх боків. Стримати нападників захисники не змогли і драгуни С. Лянккоронського на чолі з Вільгельмом Бутлером увірвалися до міста. Захисники відійшли до замку. Польське командування, довідавшись про наближення основних сил Подільського полку з Шаргорода, припинило штурм й почало відхід до Кацмазова. О. Гоголь та І. Кияшко продовжували вести партизанську боротьбу проти окремих підрозділів жовнірів. Останні розташувалися на постіях: С. Лянккоронський в Барі та його околицях, М. Остророг – в Плоскирові, П. Потоцький – Летичеві, А. Сенявський – Меджибожі [21, с.170; 19, с.27; 8, с.160].

Весною хвиля виступів селян і міщан посилюється. Враховуючи складність ситуації, Б. Хмельницький, направляє на Поділля Данила Нечая, надавши йому титул брацлавського полковника. Разом з подільським полковником І. Федоровичем (Федоренком) він повинен був не допустити проникнення ворога за лінію розмежування між українськими і польськими військами, встановленому під час переговорів з комісарами Речі Посполитої [12, с.155]. Прибувши до Шаргорода, Д. Нечай звернувся 12 березня з листами до кам'янецького каштеляна С. Лянккоронського та брацлавського старости С. Кадиновського. Вони засвідчують не лише наявність у їх автора твердого характеру, але й почуття гумору. Так, він суворо попереджав їх не просуватися «в цю мою сторону Бара» і не чинити «кривд людям народу нашого русинського», інакше «не дивуйтеся, ваша вельможність, якщо ми знову пустимо орду аж до самого Кам'янця. Ба! І в Кам'янці ваша вельможність не втримається!» [18, с.63]. Сповнений іронії лист до брацлавського старости: «Дізналися ми про те, – писав полковник, – що ти нахваляєшся бути у Брацлаві. Подумай добре, в.м., пам'ятаючи і про Бога, і про свого батька, який перебуває в неволі. На ті гроші, які хочеш виплатити війську, краще б викупити батька з неволі. Я ж запрошую в.м. до Брацлава, до свого дому, на добрий мед і на кухню дорожого вина. Для цього банкету є кілька гармат і кілька бочок пороху. Будемо палити за здоров'я!» [18, с.63].

Однак, польське командування проігнорувало його застереження і у районі Бару почало зосереджувати військо. До цих дій їх з другого боку спонукав і сам Д. Нечай, як справедливо зазначив В. Степанков, допустившись помилки, визнавши право за польським командуванням володіти Баром [12, с.35-36; 18, с.6]. М. Остророг у листі від 14 березня до канцлера підкреслював, «чого наші комісари не змогли вторгнутися (у Переяславі), то нам сам відступає, що не по Кам'янець, а по Бар» [9, с.76-77].

Тоді Д. Нечай, Федоренко та Степко вирушили на зустріч ворогові і в околицях міста почалися бої, в яких з обох сторін взяло участь близько 30 тис. осіб. Велику допомогу козакам надали міщани Бару та селяни навколишніх сіл. Від розгрому С. Лянккоронського врятував підхід М. Остророга. Спільними зусиллями жовнірам вдалося зупинити козацькі полки і втри-

мати в своїх руках Бар. Готуючись до подальшої боротьби, Д. Нечай та інші подільські полковники розпочали масовий прийом до полків селян і міщан. Це привело, до виникнення нових одиниць адміністративно-територіального устрою та місцевих органів влади. Так, на основі Подільського полку почалося створення Подністровського полку на чолі з Степком і Барського, очолюваного І. Александренком. І. Федоренко став калницьким полковником. Захоплені у полон подільські козаки заявили про свою рішучість «не впустити ляхів за Горинь» [20, с.39; 19, с.27].

Не вірячи у можливість втримання Бару у своїх руках, польські хоругви залишають його і відступають до Меджибожу, а місто зайняв загін місцевих повстанців в 600 осіб. На початку квітня спалахнули перші бої під стінами Меджибожу [2, с.176]. Становище С. Лянцкоронського стало критичним і він звернувся з проханням до Б.Хмельницького відвести звідсіля козацькі полки, але він відмовив йому: «Щодо Федоренка, Степка та інших полковників, про яких в.м., м.пан, пишеш, вони повинні бути пильними, тому що в.м., м.пан, з військом своїм до нас наближається всупереч умові, укладеній з милостивими панами комісарами; згідно з старими пунктами обидві сторони до призначеного часу повинні бути терплячими, аж поки, дасть Бог, ця комісія закінчиться. Тому, як люблячий син, раджу в.м., м.пану, звідси відійти, – наші полки зараз повернуться» [4, с.110].

Обстановка на Поділлі продовжувала залишатися напруженою. Всупереч розпорядженням Б. Хмельницького «про розпуск селян і міщан» набраних до полків, полковники І. Александренко і Чуйко продовжували їх формувати [18, с.62]. 16 квітня козаки й опришки вчинили невдалу спробу відбити у ворога Меджибіж. Дещо пізніше І. Александренко зайняв Браїлів. У другій декаді квітня загони повстанців перебували у Краснополі, Новому Константинові й інших поселеннях. У третій декаді квітня І. Александренко та Чуйко об'єднали полки й розташувалися таббором, не виключено, що за наказом Нечая, у лісі неподалік Бару. Сюди ж прибуло кілька тисяч повстанців з-під Вінниці. На початку травня у Летичівському повіті сформувався і діяло 6 полків під проводом Д. Нечая, І. Федоровича, Степка, І. Александренка, Янкова (Минка) і Якіма (Якуша), готових розпочати наступ на Меджибіж [13, с.176-177; 9, с.30].

Впродовж лютого-травня відбувалися виступи селян і міщан на теренах Кам'янецького повіту. В середині лютого здирства жовнірів, розташованих на постій по містечках і селах навколо Кам'янця-Подільського, викликали масове повстання, яке було жорстоко придушене [18, с.63]. В березні спалахнув виступ міщан Гусятина, яких поляки вирізали. Як писав Б. Хмельницький у листі до калги-султана, прохаючи військової допомоги в хана, «багато нашого християнства, невинних душ порубали в місті Гусятині...» [4, с.113] З початку квітня помітно активізувалися дії опришків, загони яких по суті заблокували поставки продовольства (що надходило з Буковини) до Кам'янця-Подільського, в

якому виник голод. Проти них послали чотири корогви німецьких піхотинців і дві корогви кіннотників. Водночас 200 жовнірів відправилося проти опришків, які перебували в Дунаївцях. Чимало шляхтичів, враховуючи погіршення ситуації, схилилося до думки про необхідність вчасного залишення міста [17, с.63]. Вони побоювались, щоб не повстало українське населення Кам'янця. Певно, Б. Хмельницький мав підстави заявити: «Кам'янець скоро візьму, не забарусь, бо братів наших Русі є багато в Кам'янці і ці нам допоможуть» [12, с.37].

За даними джерел, в квітні гетьман направив агентів до західноукраїнського регіону, Білорусі та Польщі готувати повстання селян і міщан. У кінці квітня С. Лянцкоронський повідомляв, що український гетьман розіслав емісарів «знову бунтувати хлопів» [16, с.49]. Не має даних, які б спростовували зізнання захопленого поляками українського розвідника Войцеха Колаковського, що Б. Хмельницький направив його разом з іншими підіймати на боротьбу «хлопів». Разом із 80 особами вони пішки подалися до Кам'янця-Подільського «бунтувати усіх селян, почавши від Кам'янця до Лянцкоруні під Краків» [18, с.17]. У травні-червні польські власті втрачають контроль на розвиток подій у Кам'янецькому повіті. Дуже активно діяли опришки. За визнанням одного з шляхтичів, вони «дива виробляють біля Кам'янця». І. Кияшко, перейшов в наступ, громив польські підрозділи не лише тут, але й на терені Теревовельського повіту Руського воєводства, зокрема під Кутківцями, Будзановим, Бучачем тощо [18, с.67]. Спалахували виступи міщан і селян. Так, 3 травня утворений за козацьким зразком загін з міщан Городка-Бедриківського (осава Петруш, сотники Юшко, Ілько, Гринь), озброєний вогнепальною зброєю, напав на маєток шляхтича Павла Осмольського у с. Варівці й привласнив його майно [6, с.286].

Врешті вичерпався термін хисткого перемир'я і сторони переходять до широкомасштабної війни. Необхідно зазначити, що як український, так і польський уряди добре усвідомлювали стратегічну значимість подільських земель у військово-політичній боротьбі. 12 травня Ян Казимир наказав А. Фірлею обрати вигідне місце для розташування коронної армії і схвалив план об'єднання польського і литовського військ для наступу на козацьку Україну. У другій половині травня сенат дійшов думки про необхідність розташування армії в таборі між Старокостянтинівим і р. Гориню. Він же відправив універсали до шляхти Подільського воєводства з наказом збиратися ополченнями під стінами Кам'янця-Подільського [18, с.67]. 22 травня засідання сенаторів, враховуючи вкрай важливе значення Кам'янця, прийняло рішення негайно направити 3 тис. злотих для ремонту фортифікаційних споруд (брам, мурів) пошкоджених сильним розливом Смотрича [14, с.347]. Опікувався станом обороноздатності міста також С. Лянцкоронський. В листі від 2 червня до аноніма він, нарікав на, як на його думку, незадовільність дій Латацького, який має «ледачу піхоту», хоча йому залишили увесь полк. Довідавшись про

наступ А. Фірлея на Південно-Східну Волинь та його успішні дії проти українців, король, вирішив вирушити в Україну на чолі новоствореної армії та наказав польному гетьману зупинитися табором під Новим Костянтиновим, щоб перекрити шлях можливому наступу Б. Хмельницького через Подільське воєводство. На думку Яна Казимира, це місце було дуже добрим «для затримання навіть найбільшої ворожої сили» [5, с.236].

Проаналізувавши джерела, можна зробити висновок, що у середині травня український гетьман виношував плани проведення контрнаступу в напрямку Брацлав-Бар-Кам'янець-Подільський. За свідченням перебіжчика до поляків Івана Турковського, «Б. Хмельницький має виступити одразу в Петрів піст. З ним є три орди: одна орда має йти під Бар, друга – Чорним шляхом, а Хмельницький із Третьою ордою і з яничарами попереду на Брацлав до Кам'янця-Подільського» [11, с.19]. Разом з тим подільським полковникам на чолі з Д. Нечаєм, який був призначений Б. Хмельницьким наказним гетьманом для ведення воєнних дій у Подільському воєводстві, був відданий наказ розпочати наступ на Меджибіж [11, с.19].

Одержавши відомості про вторгнення польського війська, гетьман дещо змінив свої плани. З Умані вирушив з полками до Животова й, очікуючи на підхід кримської орди, подався на Старий Пиків і Хмільник. Зі свого боку, Д. Нечай, очоливши подолан, приблизно 11 червня розпочав наступ на Меджибіж. Оволодівши містом, українці пішли на приступ міцно укріпленого замку, де зачинилася залога. Польське командування, яке розташувало військо під Старокостянтиновим, ранком 13 червня послало на виручку жовнірів майже всі кінні підрозділи (щонайменше 7-8 тис. осіб) під проводом С. Лянцкоронського. В авангарді рухалися коровги на чолі з Яном Соколом. В результаті жорстокого бою, щоб уникнути зайвих втрат, Д. Нечай відвів полки до задалегідь підготовлених окопів і шанців. Спроби жовнірів вибити їх звідтіля зазнавали невдач. У цей час С. Лянцкоронський дізнався від захоплених у полон українців про наближення головних сил українського війська, очолюваного Б. Хмельницьким. Тому вирішив, вивівши залогоу із замку, відступити до Старокостянтинова. Відхід жовнірів розпочався в ніч з 13 на 14 червня. За даними автора, «Рифмованої хроніки», польські підрозділи зазнали в бою великих втрат («зробили їм погану лазню, де тіла смертельно білі») [18, с.67]. Заволодівши містом і замком, українці «випалили і постинали тих,оторий з ляхами перебували» [23, с.803].

25 червня український гетьман пройшов Хмільник і направив військо до Пилявець. Його наближення викликало 16 червня у ворожому таборі, за визнанням брата А. Кисія Миколая, «таку тривогу, яка була подібною до страхітливої торішньої втечі, все покинувши, почали відходити» [18, с.68]. Спочатку польське військо відступило до Чолганського Каменя (Геофіполя), а потім до Збаражя. Командуючий військами Речі Посполитої Адам Фірлей визнавав, що «цей відступ був рівнозначний утечі» [12, с.38]. Переслідуючи

його Б. Хмельницький після об'єднання з кримськими татарами, 30 червня заблокував противника в місті [8, с.163-164].

На допомогу обложеному рушило численне військо Речі Посполитої, на чолі якого стояв король Ян Казимир. Назустріч йому таємно вийшли з-під Збаража Б. Хмельницький з головними силами, а також орда з ханом. Внаслідок швидкого і раптового рейду королівське військо було оточене і зазнало нищівної поразки під Зборовом [22, с.132-136]. Але закріпити цю перемогу не вдалося внаслідок позиції, яку зайняв Іслам-Гірей, не будучи зацікавлений у розгромі Речі Посполитої і створенні незалежної української держави. Адже її поява на північних кордонах ханства мала привести до суттєвої зміни співвідношення сил у Східній і Південно-Східній Європі: покінчила б із грабіжницькою політикою татарських феодалів, для яких Україна часто виступала основним джерелом збагачення [3, с.21]. Б. Хмельницький змушений був піти на укладення 8 серпня 1649 р. Зборівського договору [17, с.67-68; 7, с.282-287; 15, с.172-173], що врятував польську армію від остаточного розгрому і разом з тим показав ненадійність союзу з Кримським ханством. Укладений договір викликав гостре незадоволення не тільки з боку міщан та селян. Їх підтримало радикальне угруповання козацької старшини, куди входили Кривоносенко, П. Шумейко, М. Гладкий, Д. Нечай та інші [12, с.160]. Не задоволений змістом договору був і Б. Хмельницький. Під час зустрічі з посланцями брянського воеводи, він зауважив: «... И не того де мне хотелось и не так тому и быть» [1, с.251].

Зборівська битва стала кульмінацією боротьби населення подільського краю проти польсько-шляхетського панування у першій половині 1649 року. Здобувши перемогу, Б. Хмельницький, отримував вагому можливість в побудові Української незалежної держави. Разом з тим, зрада хана перекреслила надії гетьмана змусивши його підписати вимушену угоду і залишивши його в становищі королівського «підданого».

Список використаних джерел:

1. Воссоединение Украины с Россией : документы и материалы : в 3-х т. – М., 1953. – Т. 1.
2. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К., 1995. – Т. VIII. – Ч. 3.
3. Дашкевич Я.Р. Козацтво на Великому кордоні. Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми (Матеріали «круглого столу») / Я.Р. Дашкевич // Український історичний журнал, 1990. – № 12.
4. Документи Богдана Хмельницького (1648-1657) (далі – ДБХ). – К., 1961.
5. Документи Освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. – К., 1965.
6. Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1898. – Т. 4.
7. Касименко О.К. Російсько-українські взаємовідносини 1648 – початок 1651 рр. / О.К. Касименко. – К., 1955.
8. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький / І. Крип'якевич. – К., 1954.

9. Ковальський Н.П. Анализ архивных источников по истории Украины XIV-XVII вв. / Н.П. Ковальський, Ю.А. Мыцьк. – Днепропетровск, 1984.
10. Липинський В. Твори / В. Липинський. – Філадельфія : Пенсільванія, 1980. – Т. 2.
11. Мицик Ю. Визвольна війна очима полонених повстанців / Ю. Мицик // Київська старовина. – 1995. – № 4. – С. 19.
12. Мицик Ю.А. Сполохи козацької звитяги : нариси / Ю.А. Мицик, В.С. Степанков, І.С. Стороженко. – Дніпропетровськ, 1991.
13. Нариси історії Поділля : на допомогу вчителю. – Хмельницький, 1990.
14. Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов – К., 1898. – Т.1.
15. Сергійчук В.І. Іменем Війська Запорозького / В.І. Сергійчук // Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII ст. – К. : Україна, 1991.
16. Сідак В.С. З історії української розвідки та контррозвідки : нариси / В.С. Сідак, В.С. Степанков. – 2-е вид. – К., 1995.
17. Степанков В.С. Антифеодална боротьба в роки Визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648-1654) / В.С. Степанков. – Львів : Світ, 1991.
18. Степанков В.С. Боротьба мешканців Подільського воєводства про відновлення польського панування в кінці 1648 – першій половині 1649 рр. / В.С. Степанков // Краєзнавство. – 1999. – № 1-4. – С. 63.
19. Степанков В.С. Становлення державних інститутів й козацької моделі господарства у Поділлі на початковому етапі національної революції (1648-1650 рр.) / В.С. Степанков // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження : науковий збірник. – Хмельницький : Доля, 1995.
20. Степанков В. Українська національна революція XVII ст.: причини, типологія, хронологічні межі (дискусійні нотатки) / В. Степанков // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. – К. : Генеза, 1998.
21. Смолій В.А. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет) / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К. : Либідь, 1993.
22. Смолій В.А. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К. : Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. – Т.7.
23. Хмельницкая летопись (1636-1659) // Летопись Самовидца. – К., 1878.

The article, based on modern Ukrainian historiography covered population skirts struggle in the first half of 1649 against the Polish army.

Key words: *cossacks, tradesmen, peasants, domination, skirts, Polish troops.*

Отримано: 17.04.2013